

s. Lucyna Wąsik
Kraków

Zasada wolności religijnej w Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae* Soboru Watykańskiego II

Papież Franciszek po modlitwie *Anioł Pański* w dniu 15 marca 2015 roku w odpowiedzi na informację o zamachach terrorystycznych w Pakistanie powiedział: „Chrześcijanie są prześladowani. Nasi bracia przelewają krew, tylko dlatego, że są chrześcijanami”¹. Liczne przypadki przemocy wobec wyznawców Chrystusa, którymi naznaczone są obecne czasy, domagają się przypomnienia treści prawa do wolności religijnej, granic jego stosowania i obowiązków, jakie to prawo rodzi, zarówno w odniesieniu do poszczególnych osób czy też wspólnot, jak i państw.

Aktualne stanowisko Kościoła katolickiego w przedmiocie wolności religijnej zawiera Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*² promulgowana dnia 7 grudnia 1965 roku, w przeddzień zakończenia Soboru Watykańskiego II. W bieżącym roku obchodzimy zatem pięćdziesiątą rocznicę powstania tego ważnego dokumentu.

---

¹ Franciszek, *Angelus*, www.w2.vatican.va/content/francesco/it/angelus/2015/documents/papa-francesco_angelus_20150315.html (17.03.2015).

² Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae* [dalej: DH], „Acta Apostolicae Sedis” [dalej: AAS] 58 (1966), s. 929–946, tekst polski [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1968, s. 414–426. W przygotowaniu artykułu korzystałam z pierwszego tłumaczenia dokumentów Soboru Watykańskiego II. Odwoływałam się bowiem do Autorów, którzy formułowali swoje komentarze, opierając się na tym właśnie tłumaczeniu.

Nauczanie Vaticanum II na temat wolności religijnej w literaturze przedmiotu jest niejednokrotnie określane jako „punkt zwrotny”³ czy też „zwrot i przełom”⁴, przez co sugeruje zerwanie z przeszłością. Natomiast papież Benedykt XVI, jako uczestnik Soboru Watykańskiego II, jednoznacznie odrzucił hermeneutykę zerwania jako absurdalną, sprzeczną z duchem i wolą ojców Soboru⁵. Wobec stwierdzeń, jakoby Sobór Watykański II zrywał z dotychczasowym Magisterium Kościoła w przedmiocie wolności religijnej, celem nadrzędnym tego artykułu jest odpowiedź na pytanie: jaką interpretację wolności religijnej podał Sobór Watykański II?

Papież Benedykt XVI w jednym ze swoich wystąpień przypomniał, że autorem wyrażenia „wolność religijna” (*libertas religionis*) jest Tertulian (160–220)⁶. Mając na uwadze okres, w którym żył autor tego wyrażenia, można stwierdzić, że termin ten ma długą historię obecności w słowniku człowieka i ludzkości. Oficjalne nauczanie Kościoła zostało wzbogacone o termin „wolność religijna” przez papieża Leona XIII⁷, który kierował Kościołem w latach 1878–1903.

Zagadnienie wolności religijnej zostało wprowadzone na obrady Vaticanum II jako część schematu o ekumenizmie, stopniowo jednak zyskiwało samodzielność. Efektem końcowym tej refleksji był samodzielny dokument w całości poświęcony kwestii wolności religijnej i prezentujący stanowisko ojców Soboru w tej materii. Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, bo o niej mowa – jak określił Karol Wojtyła:

stawia problem wolności religijnej w sposób zasadniczy, mówi o niej jako o podstawowym prawie osoby, któremu odpowiadać musi rzetelne uprawnie-

³ N. Koshy, *Wolność religijna w zmieniającym się świecie*, przeł. D. Dańkowski, R. Wawer, Kraków 1998, s. 140 (Wokół Współczesności).

⁴ T. Mazowiecki, *Chrześcijaństwo a prawa człowieka*, [w:] *Chrześcijaństwo wobec praw człowieka. Sesja odbyta w Klubie Inteligencji Katolickiej w Warszawie w dniach 8–16 listopada 1977 roku*, Paris 1980, s. 17.

⁵ Por. Benedykt XVI, *Benedykt wspomina Sobór Watykański II*, www.pl.radiovaticana.va/storico/2012/10/10/benedykt_xvi_wspomina_sob%C3%B3r_watyka%C5%84ski_ii/pol-628769 (15.03.2014).

⁶ Por. Benedykt XVI, *Prawo do wolności religijnej jest ściśle związane z godnością każdego człowieka. Przesłanie z okazji 17. sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk Społecznych*, „L'Osservatore Romano” 2011 nr 7, wyd. pol., s. 19.

⁷ Za W. Szukalski, *Od tolerancji do wolności religijnej. Ewolucja poglądów w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, Poznań 2003, s. 8.

nie obywatelskie, w końcu naświetla zasadę wolności religijnej w sposób ściśle teologiczny⁸.

Historia Kościoła pokazuje, że przez wiele wieków za podstawę wolności religijnej w Kościele uznawano prawdę objawioną i obiektywne normy moralne. Nowe spojrzenie na tę kwestię zaprezentował papież Jan XXIII w encyklice *Pacem in terris* ogłoszonej w roku 1963, dostrzegając jej podstawę w prawym sumieniu⁹. Natomiast Sobór Watykański II w Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae* za podstawę wolności religijnej uznał godność osoby ludzkiej odkrywaną rozumem i przez objawienie¹⁰. Zmiana fundamentów i założeń, w oparciu o które rozważany był problem wolności religijnej podczas obrad soborowych, zdecydował o „nowym” spojrzeniu Kościoła na to zagadnienie. Ojcowie Soboru, podejmując temat wolności religijnej, w zdecydowanej większości prezentowali stanowisko konserwatywne Kościoła, uważając, że prawo do wolności religijnej ma tylko Kościół katolicki z racji posiadania prawdy; pozostałe wspólnoty religijne, jako błędne, można jedynie tolerować. Te racje spowodowały, że w soborowych materiałach przygotowawczych dotyczących wolności religijnej częściej pojawiało się pojęcie tolerancji religijnej niż wolności religijnej. Większość przedstawicieli Kościoła nie widziała potrzeby opracowania tego tematu¹¹. Ojcowie Soboru przeszli trudną drogę od teorii tolerancji do wolności religijnej¹², która jest prawem każdej osoby ludzkiej¹³ i które to prawo Kościół oficjalnie uznał, stając się równocześnie instytucjonalnym strażnikiem tej prawdy.

Soborowe pojęcie wolności religijnej

Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae* nie zawiera definicji wolności religijnej, a jedynie wskazuje elementy, które pozwalają ją sformułować.

---

⁸ K. Wojtyła, *Wstęp ogólny*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, dz. cyt., s. 18.

⁹ Por. Jan XXIII, Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności *Pacem in terris*, 11.04.1963, AAS 55 (1963), 14, tekst polski [w:] *Encykliki społeczne Kościoła katolickiego*, Świdnica 2005, s. 193–246.

¹⁰ Por. M. Jaworski, *Wprowadzenie do Deklaracji o wolności religijnej*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, dz. cyt., s. 410.

¹¹ Por. W. Szukalski, *Od tolerancji do wolności religijnej...*, dz. cyt., s. 17–37.

¹² Por. J. Imbach, *Wielkie tematy Soboru*, przeł. M. Szafrńska-Brandt, Warszawa 1985, s. 32.

¹³ Por. DH 2.

W konsekwencji w literaturze przedmiotu można znaleźć wiele określeń wolności religijnej.

Józef Krukowski ze współczesnej nauki Kościoła katolickiego wyprowadza wniosek, że posoborowe pojęcie wolności religijnej wynika z przyjęcia prawdy o człowieku, który jest osobą zdolną „do poznawania prawdy obiektywnej, w tym również prawdy religijnej, a jednocześnie istocie zdolnej do dokonywania wyboru, polegającego na dobrowolnym przyjęciu poznanej prawdy jako dobra lub jej odrzuceniu”¹⁴.

Kwestię tę nieco inaczej, choć z uwzględnieniem tych samych elementów, formułuje Zbigniew Czubak, opierając się na soborowej deklaracji o wolności religijnej; co więcej, rozróżnia wolność religijną i prawo do wolności religijnej. Wolność religijna według Z. Czubaka

jest to wynikający z godności ludzkiej wolny sąd sumienia człowieka, który po poszukiwaniach akceptuje znaną prawdę religijną i trwa przy niej w postawie dobrowolnego aktu wiary, dokonanego ze względu na posłuszeństwo Bogu. W sytuacji skrajnej wynikiem tego procesu może być negacja Boga i treści religijnych. Natomiast prawo do wolności religijnej posiada już pełne odniesienie do uwarunkowań zewnętrznych, czyli okoliczności mających wpływ na manifestowanie postawy religijnej¹⁵.

W świetle powyższego w zagadnienie wolności religijnej wpisuje się w sposób zasadniczy stosunek do prawdy. Prawda jest niejako przewodnikiem wolności. Dlatego też, zdaniem Zygmunta Perza, „wierność wobec prawdy i umiłowanie prawdy jest nieodzownym warunkiem powstania prawdziwego problemu wolności religijnej. W założeniu indyferentyzmu religijnego problem wolności religijnej traci na swej ostrości”¹⁶. Podejmując problem „antynomii” prawdy i wolności, Z. Perz zauważył, że:

1. Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae* jest potwierdzeniem niezmiennego w swej istocie stanowiska Kościoła wobec prawdy religijnej. Czytamy bowiem w niej: „wszyscy ludzie zaś obowiązani są szukać prawdy,

¹⁴ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Lublin 2013, s. 119.

¹⁵ Z. Czubak, *Nauka współczesnego Kościoła o wolności religijnej*, „Chrześcijańskie Współczesność” 4 (1984) nr 2, s. 7.

¹⁶ Z. Perz, *Wolność religijna w duchu Soboru*, [w:] *Kościół w świetle Soboru*, red. H. Bogacki, S. Moysa, Poznań 1968, s. 334.

zwłaszcza w sprawach dotyczących Boga i Jego Kościoła, a poznawszy ją, przyjąć i zachowywać” (DH 1, por. DH 2 i 3).

2. Istnieje związek pomiędzy dążeniem do prawdy i życiem według jej wymagań a wolnością. Deklaracja soborowa mówi: „tego zaś zobowiązania nie zdołają ludzie wypełnić w sposób zgodny z własną naturą, jeżeli nie mogą korzystać zarówno z wolności psychologicznej, jak i wolności od zewnętrznego przymusu” (DH 2).

3. Właściwie rozumiana wolność jest warunkiem wypełnienia obowiązku człowieka wobec prawdy. Zygmunt Perz stwierdził w swojej analizie, że „mimo niebezpieczeństwa błędu, jaki może się wiązać z wolnością, wolność leży jednak w interesie prawdy religijnej. Przymus i skrupowanie nie sprzyja dążeniu do prawdy, bo prawdy nie można nikomu narzucić. Taka już jest «autonomia» prawdy, która wymaga wolnego przyzwolenia”¹⁷.

Sobór Watykański II, rozumiejąc tę „autonomię”, oświadczył, że „prawda nie inaczej się narzuca jak tylko siłą samej prawdy”¹⁸. I dodaje dalej: „wierzymy, że owa jedyna prawdziwa religia przechowuje się w Kościele katolickim i apostołskim”¹⁹.

Jaka zatem interpretacja wolności religijnej zawarta jest w Magisterium Vaticanum II?

Wolność religijna jest specyficznym rodzajem wolności, odnosi się bowiem do dziedziny religijnej, w tym praktykowania religii. Soborowa deklaracja o wolności religijnej, wypowiadając się na temat sposobu praktykowania religii, stwierdza, że „polega ono z samej swej istoty przede wszystkim na wewnętrznych aktach dobrowolnych i swobodnych, przez które człowiek bezpośrednio się ustosunkowuje do Boga”²⁰. Przestrzenią, trzeba to koniecznie podkreślić, w której osoba ludzka dokonuje tych wewnętrznych aktów, jest sumienie.

Nauczanie Soboru Watykańskiego II przypomina, że każdy, by wyrobić sobie roztropnie słuszny i prawdziwy sąd sumienia, ma obowiązek, ale też i prawo do poszukiwania prawdy w dziedzinie religijnej. Obowiązek ten, wynikający, jak przypomina deklaracja *Dignitatis humanae*, z godności osoby ludzkiej, konsekwentnie prowadzi do konieczności akceptacji poznanej prawdy, więcej – do układania swego życia według jej wymagań²¹. Zbigniew Czubak stwierdza,

¹⁷ Z. Perz, *Wolność religijna w duchu Soboru*, [w:] *Kościół w świetle Soboru*, dz. cyt., s. 336.

¹⁸ DH 1.

¹⁹ DH 1.

²⁰ DH 3.

²¹ Por. DH 2.

że: „pełna postawa religijna nie może sprowadzać się jedynie do intelektualnego wyboru i akceptacji prawdy w sposób wyalienowany z innych dziedzin ludzkiego życia. Domaga się ona aktu wiary w pełnym tego słowa znaczeniu”²². Proces kształtowania się aktu wiary, a więc poszukiwanie prawdy, jak również sam akt wiary, wymaga zarówno wolności psychologicznej, jak i wolności od zewnętrznego przymusu²³. „Z własnej swej natury akt wiary ma charakter dobrowolny”²⁴, stwierdza soborowa deklaracja o wolności religijnej.

Nauczanie Vaticanum II w przedmiocie wolności religijnej nie jest zerwaniem z tradycją, a raczej zmianą fundamentu, na którym Sobór buduje współczesną koncepcję wolności religijnej. W pierwszych zdaniach deklaracji Sobór Watykański II oświadczył, że „bada świętą tradycję i naukę Kościoła, z których wydobywa rzeczy nowe, zawsze zgodne z dawnymi”²⁵. Ojcowie Soboru, analizując dwudziestowiekowe doświadczenie Kościoła w kwestii wolności religijnej, pewnie nie bez zawstydzenia, w odniesieniu do podejmowanych w przeszłości działań, stwierdzili:

Chociaż w życiu Ludu Bożego, pielgrzymującego przez zmienne koleje ludzkich dziejów, nieraz pojawiał się sposób postępowania nie dość zgodny z duchem ewangelicznym, a nawet mu przeciwny, zawsze jednak trwała w Kościele nauka, że nikogo nie wolno przymuszać do wiary²⁶.

Wolność religijna, której centrum stanowi wolny sąd sumienia w odniesieniu do poszukiwanej prawdy, nazywana jest w literaturze przedmiotu również wolnością sumienia²⁷. Inne stanowiska, przeciwne utożsamianiu tych kategorii, pojęcie wolności sumienia wyprowadzają z pojęcia wolności religijnej w konsekwencji wyróżnienia jej aspektu wewnętrznego i zewnętrznego. Józef Krukowski twierdzi, że istota wolności religijnej wyraża się właśnie w tych dwóch aspektach. Aspekt wewnętrzny dotyczy wolności sumienia, czyli zdolności osoby ludzkiej do podjęcia moralnego wyboru zgodnie z nakazem sumienia²⁸. Natomiast wolność religijna w aspekcie zewnętrznym, zdaniem cytowanego

²² Z. Czubak, *Nauka współczesnego Kościoła...*, dz. cyt., s. 6.

²³ Por. DH 2.

²⁴ DH 10.

²⁵ DH 1.

²⁶ DH 12.

²⁷ Por. J. Krukowski, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 91–92.

²⁸ Por. J. Krukowski, *Kościół i Państwo...*, dz. cyt., s. 91.

autora, odnosi się do swobody uzewnętrzniania aktów religijnych, które osoba ludzka podejmuje wewnętrznie, na co wskazuje deklaracja soborowa²⁹.

Stanowisko Kościoła katolickiego co do wolności religijnej w aspekcie wewnętrznym, czyli w odniesieniu do wolnego sądu sumienia, pozostaje niezmiennie. Deklaracja przypomina, że nie wolno zmuszać człowieka, by postępował wbrew swemu sumieniu. Kościół katolicki równocześnie z tym przypomnieniem oświadcza, że nie wolno przeszkadzać człowiekowi w postępowaniu zgodnie z własnym sumieniem, zwłaszcza w dziedzinie religijnej³⁰. Stwierdzenie to jest wyrazem rozwoju doktryny Kościoła katolickiego na temat wolności religijnej. Zygmunt Perz nowość ujęcia zagadnienia wolności religijnej w deklaracji soborowej widzi w „zwróceniu uwagi na ścisłą zależność, jaka istnieje między rozważanymi dwoma aspektami wolności. Nie ma po prostu prawdziwej wolności wewnętrznej w sprawach religijnych bez wolności zewnętrznej”³¹.

Zasadne jest również zwrócenie uwagi na fakt, że ojcowie Soboru nie używali pojęcia „wolność sumienia”. Pojęcie to do oficjalnego słownictwa kościelnego wprowadził papież Jan Paweł II³².

Podmiot prawa do wolności religijnej

Ojcowie Soboru Watykańskiego II, formułując zasadę wolności religijnej, odwołali się do pojęcia godności osoby ludzkiej, uznając je za podstawę prawa do wolności religijnej³³. Ukonstytuowanie zasady wolności religijnej na takim fundamencie oznacza, że podmiotem prawa do wolności w dziedzinie religijnej jest każdy człowiek, postrzegany indywidualnie, ale również działający wspólnie z innymi. Z tego też powodu deklaracja *Dignitatis humanae* wskazuje jako podmiot prawa do wolności w sprawach religijnych:

1. osobę ludzką;
2. rodzinę;
3. wspólnoty religijne.

---

²⁹ Por. DH 3.

³⁰ Por. DH 3.

³¹ Z. Perz, *Wolność religijna w duchu Soboru*, dz. cyt., s. 342.

³² Zob. E. Grzelak, *Kościół Rzymskokatolicki wobec wolności sumienia*, [w:] *Kościół współczesny. Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, red. W. Mysłko, M. Nowaczyk, Warszawa 1985, s. 168.

³³ Por. DH 2.

Osoba ludzka

Deklaracja *Dignitatis humanae* w stwierdzeniu, że „osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej”, wskazuje pierwszorzędny podmiot tego prawa³⁴. Prawo do wolności religijnej jest zakorzenione w godności osoby ludzkiej, która jest obiektywna, wynika z natury człowieka. Człowiek bez względu na okoliczności, w których się znajduje, czy działania, które podejmuje, nigdy jej nie traci.

W związku z zagadnieniem wolności religijnej zwraca się uwagę, że pojęcie prawa podmiotowego, a takim jest prawo do wolności religijnej, odnosi się wyłącznie do osoby ludzkiej. Zatem tylko człowiek, jako osoba rozumna i wolna, może być podmiotem tego prawa w znaczeniu uprawnienia³⁵. Prawo podmiotowe jest pojęciem o wydzwiku społecznym, suponuje bowiem obowiązek drugiego człowieka do uszanowania tego prawa.

Rodzina

Podmiotem prawa do wolności religijnej wskazanym w deklaracji *Dignitatis humanae* jest również rodzina. Magisterium Soborowe rozumie rodzinę jako wspólnotę życia rodziców i dzieci³⁶. Sobór Watykański II stwierdza, że „każdej rodzinie, jako społeczności cieszącej się własnym i pierwotnym prawem, przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym pod kierunkiem rodziców”³⁷. Rodzina jest rozumiana jako „podmiot praw wolnościowych pierwotny w stosunku do innych osób i instytucji uczestniczących w procesie wychowania młodego pokolenia”³⁸.

Stwierdzenie soborowej deklaracji o wolności religijnej, że rodzicom przysługuje prawo, by w wychowaniu religijnym swoich dzieci kierowali się własnymi poglądami religijnymi, potwierdza równocześnie prawo i obowiązek rodziców do wychowania potomstwa zgodnie z własną tradycją, wartościami moralnymi i religijnymi, a także rozstrzygnięcia o rodzaju środków wychowania religijnego³⁹.

³⁴ DH 2.

³⁵ Por. Z. Perz, *Wolność religijna w duchu Soboru...*, dz. cyt., s. 350.

³⁶ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* [dalej: GS], AAS 58 (1966), 48; tekst polski [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, dz. cyt., s. 537–620.

³⁷ DH 5.

³⁸ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...*, dz. cyt., s. 126.

³⁹ Por. DH 5.

Wspólnoty religijne

Przyznanie przez Sobór Watykański II podmiotowości w odniesieniu do prawa do wolności religijnej wspólnotom zawiera pewną nowość. Jest konsekwencją uznania prawa do wolności religijnej za prawo podmiotowe, przynależne każdemu człowiekowi. Natura społeczna człowieka jest fundamentem wolności zrzeszania się także w aspekcie własnych potrzeb religijnych, co znalazło odzwierciedlenie w następujących stwierdzeniach deklaracji o wolności religijnej:

Wolność, czyli zabezpieczenie od przymusu w sprawach religijnych, przysługująca poszczególnym osobom, powinna być im przyznana również wtedy, gdy działają wspólnie. Zarówno bowiem społeczna natura człowieka, jak i społeczna natura samej religii wymagają istnienia wspólnot religijnych⁴⁰.

Odnosi się to oczywiście również do wolności Kościoła w jego misji, która to wolność „jest podstawową zasadą w stosunkach pomiędzy Kościołem i władzami publicznymi oraz całym porządkiem cywilnym”⁴¹.

Józef Krukowski zwraca uwagę, że „nowością tej zasady jest podwójne jej uzasadnienie: teologiczne i prawnonaturalne”⁴². Zgodnie z tradycją Vaticanum II wskazuje najpierw fundament teologiczny: „W społeczeństwie ludzkim i wobec władzy publicznej Kościół domaga się dla siebie wolności, jako autorytet duchowy, ustanowiony przez Chrystusa Pana, obowiązany z Bożego nakazu iść na cały świat i głosić Ewangelię wszelkiemu stworzeniu”⁴³. Sukcesywnie odwołuje się do poszanowania praw człowieka, zakorzenionych w przyrodzonej godności osoby ludzkiej, dlatego też fundament prawnonaturalny określony został w Magisterium Soborowym następująco: „Podobnie domaga się dla siebie Kościół wolności także jako społeczność ludzi, którym przysługuje prawo do życia w społeczeństwie świeckim według nakazów wiary chrześcijańskiej”⁴⁴.

W ogólnym stwierdzeniu Vaticanum II, że istnieje „zgodność między wolnością Kościoła i ową wolnością religijną, która wszystkim ludziom i wspólnotom musi być przyznana jako prawo oraz usankcjonowana w ustroju prawnym”⁴⁵,

⁴⁰ DH 4.

⁴¹ DH 13.

⁴² J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...*, dz. cyt., s. 129.

⁴³ DH 13.

⁴⁴ DH 13.

⁴⁵ DH 13.

zawiera się – jak stwierdza J. Krukowski – owa nowość w nauczaniu Kościoła, że wolność religijna „należy się nie tylko Kościołowi, ale również innym wspólnotom religijnym”⁴⁶.

Prawo do wolności religijnej jako prawo podmiotowe wymaga od innych osób jego uznania i poszanowania. Mając na uwadze powyższe stwierdzenie, podmioty zobowiązane do przestrzegania prawa do wolności religijnej oraz chronienia jego nienaruszalności Henryk Misztal nazywa podmiotami biernymi wolności religijnej⁴⁷. Sobór Watykański II w deklaracji o wolności religijnej, wskazując na te podmioty, klasyfikuje je w trzech grupach: poszczególni ludzie, zbiorowiska społeczne i jakakolwiek władza ludzka⁴⁸.

Przedmiot wolności religijnej

Pietro Pavan zwracał uwagę, że przedmiotem wolności religijnej nie jest treść przekonań religijnych – mogłoby to skutkować błędnym przekonaniem, że wolność religijna daje prawo do wyznawania i szerzenia błędu, a także prawo do popełniania zła, bowiem wyznawanie i rozpowszechnianie błędów jest złem⁴⁹. Jednakże najgłębszą przyczyną, dla której treść religii nie może stanowić przedmiotu prawa do wolności religijnej, jest zdaniem P. Pavana to, że prawa mają za podmioty tylko osoby i że stosunki między osobami a przedmiotami albo między osobami a wartościami duchowymi – jak w naszym przypadku – nie są stosunkami prawnymi. Stosunki prawne są zawsze stosunkami międzypodmiotowymi, czyli podmiotu do podmiotu lub osoby do osoby, zarówno fizycznej, jak i moralnej⁵⁰.

Przedmiotem prawa do wolności religijnej są relacje międzyludzkie, czyli wzajemne zachowania ludzi kierujących się własnymi przekonaniami religijnymi. Należy zwrócić uwagę, że Sobór Watykański II w deklaracji o wolności religijnej określił treść prawa do wolności religijnej w sposób negatywny, jako zakaz stosowania środków przymusu, czyli zakaz działania⁵¹. Zakres przedmiotowy obejmuje więc działania podejmowane przez osobę ludzką

⁴⁶ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...*, dz. cyt., s. 129.

⁴⁷ Por. H. Misztal, *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r.*, „Kościół i Prawo” 11 (1993), s. 108.

⁴⁸ Por. DH 2.

⁴⁹ Por. P. Pavan, *Prawo do wolności religijnej w Deklaracji soborowej*, „Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1966/1967 nr 1–10, Poznań–Warszawa 1969, s. 413.

⁵⁰ Por. P. Pavan, *Prawo do wolności religijnej...*, dz. cyt., s. 413.

⁵¹ Por. DH 2, 4, 5.

zgodnie z nakazem własnego sumienia, ale ponadto także obiektywne warunki niezbędne do realizacji tego uprawnienia, zarówno w życiu osobistym, jak i społecznym czy publicznym. Treścią tego uprawnienia jest aspekt zewnętrzny wolności religijnej, sposób i warunki manifestowania własnych przekonań religijnych.

Henryk Misztal proponuje systematykę zakresu prawa do wolności religijnej, wyodrębniając przedmiot formalny i materialny. Od strony formalnej treścią prawa do wolności religijnej jest wolność od przymusu, która oznacza wolność od jakiegokolwiek nacisku czy to fizycznego, czy moralnego⁵². Przedmiotem materialnym prawa do wolności religijnej na podstawie deklaracji o wolności religijnej jest – zdaniem H. Misztala – „zarówno życie prywatne poszczególnych osób, jak i rodzinne oraz życie publiczne w sensie działalności publicznej czy w jakiejś społeczności, czy stowarzyszeniu, czy też w instytucie zakonnym”⁵³.

Pietro Pavan przypomniał, że zakaz zmuszania kogokolwiek do działania wbrew własnemu sumieniu, przynajmniej na poziomie doktrynalnym, był dawniej uznawany przez tradycję katolicką z uwagi na wolność aktu wiary. Natomiast wolność działania zgodnie z własnym sumieniem została uznana za prawo w czasach nowożytnych, kiedy uświadomiono sobie, że opiera się ono na godności osoby ludzkiej i jest prawem naturalnym⁵⁴.

Granice wolności religijnej

Człowiek, jako osoba wolna i rozumna, jest również autonomiczny w kształtowaniu swojego życia, działania, a więc również relacji do Boga. „Niemniej jednak prawo do wolności religijnej nie jest prawem nieograniczonym”⁵⁵.

Sobór Watykański II, ogłaszając stanowisko Kościoła katolickiego na temat wolności religijnej w deklaracji *Dignitatis humanae*, zwrócił również uwagę na zagadnienie jej granic. „Prawo do wolności w dziedzinie religii realizuje się w społeczności ludzkiej, dlatego też korzystanie z niego podlega pewnym określającym je regułom”⁵⁶, które w praktyce wyznaczają granice tej wolności.

⁵² Por. H. Misztal, *Kościelne pojęcie wolności...*, dz. cyt., s. 109.

⁵³ H. Misztal, *Kościelne pojęcie wolności...*, dz. cyt., s. 110.

⁵⁴ Por. P. Pavan, *Prawo do wolności religijnej...*, dz. cyt., s. 413 i 416.

⁵⁵ W. Niewęglowski, *Podstawy wolności religijnej*, „Chrześcijanin w Świecie” 38 (1975) nr 6, s. 49.

⁵⁶ DH 7.

Wyprowadzając prawo do wolności religijnej z godności osoby ludzkiej, ojcowie soborowi zwrócili uwagę, że „w realizowaniu swych praw poszczególne ludzkie i grupy społeczne mają moralny obowiązek zwracania uwagi i na prawa innych, i na swoje wobec nich obowiązki, i na wspólne dobro wszystkich”⁵⁷. Granicą korzystania z prawa do wolności religijnej jednostki i zbiorowości ludzkich są zatem prawa innych oraz dobro wspólne. Nie jest to postulat tolerancji, ale obowiązek mający swe źródło w przykazaniu miłości bliźniego, które nakazuje każdemu szanować drugiego człowieka z uwagi na tę samą godność ludzką⁵⁸. Natomiast w odniesieniu do realizacji prawa do wolności religijnej przez wspólnoty religijne granicą takiej wolności wyznaczają słuszne wymagania porządku publicznego⁵⁹. W innym miejscu deklaracja *Dignitatis humanae* stwierdza, że naruszeniem prawa do wolności religijnej jest odmówienie prawa do uzewnętrzniania swojej religii, przy zachowaniu sprawiedliwego ładu społecznego⁶⁰.

Zagadnienie granic prawa do wolności religijnej ujęte jest w deklaracji *Dignitatis humanae* za pomocą nieostrych pojęć i braku ich definicji (np. porządek publiczny czy dobro wspólne), na co zwracają uwagę niektórzy jej komentatorzy⁶¹.

Paweł Sobczyk natomiast w swojej analizie problemu nie tylko potwierdza tę nieostrość kluczowych pojęć, lecz także wskazuje na konsekwencje w interpretacji. Sukcesywnie więc prezentuje trzy różne podejścia do problematyki granic wolności religijnej zawartej w Magisterium Vaticanum II wypracowane przez trzech autorów: Z. Perza, H. Misztala i J. Krukowskiego⁶².

Zygmunt Perz za granicę prawa do wolności religijnej uważa naruszenie porządku publicznego: *ordo publicus*, i równocześnie rozróżnia pojęcia „porządek” i „dobro wspólne”.

Drugi autor, H. Misztal, wskazuje na dwie podstawowe granice wolności religijnej: dobro wszystkich – *bonum commune* i prawa innych – *iura aliorum*, utożsamiając równocześnie zakres pojęcia „dobro wspólne” z pojęciem porządku publicznego.

⁵⁷ DH 7.

⁵⁸ Por. W. Adamczewski, *Prawne aspekty prawa do wolności religijnej*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 82 (1997) nr 11, s. 484.

⁵⁹ Por. DH 4.

⁶⁰ Por. DH 3.

⁶¹ Np. N. Koshy, *Wolność religijna...*, dz. cyt., s. 146; E. Grzelak, *Kościół Rzymskokatolicki wobec wolności sumienia*, dz. cyt., s. 175.

⁶² Szerzej: P. Sobczyk, *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005, s. 141–145.

Trzecie stanowisko zaprezentowane przez P. Sobczyka wyrażone zostało przez J. Krukowskiego, który na podstawie deklaracji o wolności religijnej wskazuje podstawowe elementy dobra wspólnego i wymogi porządku publicznego jako ograniczenia prawa do wolności religijnej.

W konkluzji swoich rozważań na temat granic wolności religijnej P. Sobczyk zauważa, że uprawnienie do korzystania z wolności religijnej w społeczności ludzkiej podlega normom ograniczającym, które obejmują prawa innych – *iura aliorum* i dobro wspólne – *bonum commune*; pozostaje nią zwłaszcza szczególna kategoria dobra wspólnego, jaką stanowi porządek publiczny – *ordo publicus*⁶³.

Podsumowanie

Zasada wolności religijnej sformułowana na Soborze Watykańskim II zawarta została w Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae*. Burzliwe dzieje tego dokumentu, począwszy od pierwszego schematu o wolności religijnej stanowiącego część projektu dekretu o ekumenizmie aż do samodzielnego dokumentu soborowego, dowodzą znaczenia, jakie zyskuje zagadnienie wolności religijnej we współczesnym świecie. Złożona historia powstania tego dokumentu dotyczyła nie tylko formy, lecz także przede wszystkim jego treści. „Ścieranie się” różnych stanowisk i koncepcji było wynikiem ówczesnej, niezwykle złożonej rzeczywistości świata i ludzkich kultur reprezentowanej przez ojców soborowych. Tradycyjna koncepcja, przyjmująca za podstawę prawdę obiektywną, i w konsekwencji zakładająca w odniesieniu do niekatolików postawę tolerancji, wymagała weryfikacji. Pluralizm światopoglądowy społeczeństw nie mógł zostać pominięty w tej niezwykle ważnej i historycznej refleksji Kościoła nad jego obecnością i misją w świecie. Czas Soboru Watykańskiego II okazał się niezwykle owocny w tym względzie, a pogłębiona refleksja ojców soborowych, wzmocniona ich osobistym doświadczeniem, zaowocowała sformułowaniem zasady wolności religijnej opartej na godności osoby ludzkiej.

⁶³ Por. P. Sobczyk, *Kościół a wspólnoty polityczne*, dz. cyt., s. 145.

ABSTRAKT

Zasada wolności religijnej w Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae* Soboru Watykańskiego II

Temat wolności religijnej, żywo dyskutowany podczas Soboru Watykańskiego II, doczekał się w trakcie jego obrad samodzielnego dokumentu w postaci Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae*. Soborowa koncepcja wolności religijnej została oparta na fundamencie godności osoby ludzkiej poznawanej poprzez rozum i objawienie. Prezentacja tej koncepcji obejmuje podmiot wolności religijnej, którym jest każdy człowiek, działający indywidualnie i wspólnie z innymi, uzewnętrzniający swoje przekonania religijne. W konsekwencji prowadzi to do powstania konkretnych relacji międzysobowych, które stają się przestrzenią realizowania praw i obowiązków wynikających z prawa do wolności religijnej.

SŁOWA KLUCZOWE

wolność religijna, Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, prawa człowieka

ABSTRACT

Principle of religious freedom in the Declaration on religious freedom *Dignitatis humanae* of the Second Vatican Council

The issue of religious freedom was widely discussed during the Second Vatican Council. The special document titled declaration on religious freedom *Dignitatis humanae* was published on this subject. The concept of religious freedom was based on human dignity. The dignity can be get to know by the rational thinking and from Revelation. Presentation of the concept in question mainly embraces the subject of religious freedom that is every man. A man can act both individually or/and collectively expressing his/hers religious believes. As the sequence of such actions, relations among individuals are created. This interpersonal network creates a community which is a space where right and duties come from the religious freedom can be realized.

KEYWORDS

religious freedom, Second Vatican Council, Declaration of religious freedom, human rights

BIBLIOGRAFIA

- Adamczewski W., *Prawne aspekty prawa do wolności religijnej*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 82 (1997) nr 11, s. 482–487.
- Benedykt XVI, *Benedykt wspomina Sobór Watykański II*, www.pl.radiovaticana.va/storico/2012/10/10/benedykt_xvi_wspomina_sob%C3%B3r_watyka%C5%84ski_ii/pol-628769 (15.03.2014).
- Benedykt XVI, *Prawo do wolności religijnej jest ściśle związane z godnością każdego człowieka. Przesłanie z okazji 17. sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk Społecznych*, „L'Osservatore Romano” 2011 nr 7, wydanie polskie, s. 19–20.
- Czubak Z., *Nauka współczesnego Kościoła o wolności religijnej*, „Chrześcijanin a Współczesność” 4 (1984) nr 2, s. 5–13.
- Franciszek, *Angelus*, www.w2.vatican.va/content/francesco/it/angelus/2015/documents/papa-francesco_angelus_20150315.html (17.03.2015).
- Grzelak E., *Kościół Rzymskokatolicki wobec wolności sumienia*, [w:] *Kościół współczesny. Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, red. W. Mysłko, M. Nowaczyk, Warszawa 1985, s. 165–181.
- Imbach J., *Wielkie tematy Soboru*, przeł. Maria Szafrńska-Brandt, Warszawa 1985.
- Jan XXIII, Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności *Pacem in terris*, 11.04.1963, „Acta Apostolicae Sedis” 55 (1963), s. 257–304, tekst polski [w:] *Encykliki społeczne Kościoła katolickiego*, Świdnica 2005, s. 193–246.
- Jaworski M., *Wprowadzenie do Deklaracji o wolności religijnej*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1968, s. 409–413.
- Koshy N., *Wolność religijna w zmieniającym się świecie*, przeł. D. Dańkowski, R. Wawer, Kraków 1998 (Wokół Współczesności).
- Krukowski J., *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000.
- Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Lublin 2013.
- Mazowiecki T., *Chrześcijaństwo a prawa człowieka*, [w:] *Chrześcijaństwo wobec praw człowieka. Sesja odbyta w Klubie Inteligencji Katolickiej w Warszawie w dniach 8–16 listopada 1977 roku*, Paris 1980, s. 9–21.
- Misztal H., *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r.*, „Kościół i Prawo” 11 (1993), s. 103–122.
- Niewęglowski W., *Podstawy wolności religijnej*, „Chrześcijanin w Świecie” 38 (1975) nr 6, s. 44–50.
- Pavan P., *Prawo do wolności religijnej w Deklaracji soborowej*, „Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1966/1967 nr 1–10, Poznań–Warszawa 1969, s. 411–419.

- Perz Z., *Wolność religijna w duchu Soboru*, [w:] *Kościół w świetle Soboru*, red. H. Bogacki, S. Moysa, Poznań 1968, s. 333–366.
- Sobczyk P., *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005.
- Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, „Acta Apostolicae Sedis” 58 (1966), s. 929–946, tekst polski [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1968, s. 414–426.
- Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, „Acta Apostolicae Sedis” 58 (1966), s. 1025–1120, tekst polski [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 1968, s. 537–620.
- Szukalski W., *Od tolerancji do wolności religijnej. Ewolucja poglądów w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, Poznań 2003.
- Wojtyła K., *Wstęp ogólny*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1968, s. 9–23.